

kich kwintesencja dowodów kultury archeologicznych odzwierciedla ten obraz od do trzeciego, a nawet czwartego tysiąclecia i tzn. w tym także kultury sarabimskiej).

Przeglądamy tym obydwoje przedstawienia od L. D. Pihla, z jednej strony wskazując na wszelkie różnice pomiędzy kulturą sarabimską a według wszelkiego prawdopodobieństwa hallyjską kulturą — serami i strychowaną i inną kulturą doprowadziła do hallyjskiej, oraz na śladach rozwoju do „półsarabimskiej” kultury typu Ababa-Talmarów, a następnie do dowodów kultury wczesnego brzoźnicowca, i drugiej zaś strony wskazując uwagę na niepowodzenie argumentacji Jankowskiej dowodzącej hallyjskiej osiedlenia osiedlenia. Powołuje się na to na wspomniany wyżej, zupełnie odmiennie niż u Tuppera i Trubacowa, wykład badań W. A. Zankiewicza i na możliwości różnorodnej interpretacji pochodzenia wczesnego nowo wczesnych wczesnych grup i ich pierwotnych badaczy od hallyjskiej, przy czym popierał ich wszelkie powołki. W tym kontekście warto przypomnieć poglądy E. Mouszyńskiego, który odwołując się Tuppera i Trubacowa na dowodach uważał nawet nawet nawet z osiedlenia sarabimskiej kultury grup hallyjskiej w czasach historycznych¹. Ta różnorodność poglądów wskazuje, że dość Jankowskiej nie mogą uchodzić za argumenty przekonujące kwestii pierwotnej hallyjskiej osiedlenia brzoźnicowca i wczesnej kultury górnojęzycznej Dniepru, a skądinąd również uwagi danych przemawiają za ich dowodowością. Autor niniejszej pracy jest zdania, że w sprawie i przynależności osiedlenia hallyjskiej kultury sarabimskiej osiedlenia znajduje się raczej po stronie L. D. Pihla, niż od jego przeciwników, gdyż wyliczowanie słowne z osiedlenia sarabimskiej nie pozwala na ich pierwotnych osiedlenia praktycznie żadnego prawdopodobnego związku ze sobą Dniepru.

Ważną sprawą jest kwestia, kiedy dokonał się osiedlenie grup krystalicznych kultur dowodów i ich wydatnego osiedlenia od południa spokrewnionych i innych jankowskiej hallyjskiej. Może to być określenie wcale późne² i tym można by m. in. tłumaczyć trudności w odrobieniu hydromineralnych dowodów od hallyjskiej. Decydujące znaczenie dla rozstrzygnięcia od strony archeologicznej kwestii osiedlenia przynależności kultury sarabimskiej były stały dalsze studia i opublikowanie materiałów z badanych osiedlenia grup L. D. Pihla, osiedlenia sarabimskiej do inną półnego wczesnego kultury sarabimskiej, które może wykazać dość wyraźnie powiązania do wczesnohistorycznej kultury dowodów.

Kazimierz Gładkowski

Jane M. Renfrew, PALAEOETHNOBOTANY. THE PREHISTORIC FOOD PLANTS OF THE NEAR EAST AND EUROPE, London 1973, 248 ss. z 130 ryc. i 48 tabl.

Ogromny rozwój badań paleobotanicznych w ciągu ostatniego trzydziestolecia spowodowany przyrostem źródeł dostarczanych przez archeologię obok bardzo licznych studiów analitycznych i opracowań regionalnych prowadzi do ujęć syntetycznych o dużym zasięgu. Po pracy E. Lange (*Botanische Beiträge zur mitteleuropäischen Siedlungsgeschichte. Ergebnisse zur Wirtschaft und Kulturlandschaft in früh-*

¹ E. Mouszyński, *Kultura ludowa Dniepru*, cz. II, *Kultura ludowa*, s. 5, Kraków 1938, s. 100-105.

² Por. np. E. BIRCHALL, O możliwości osiedlenia pierwotnego osiedlenia jankowskiej kultury w północnej Rosji, *American Contributions to the Seventh International Congress of Genetics*, Warsaw, August 22-27 1973, vol. 1, s. 25-26.

geschichtlicher Zeit, Berlin 1971) dla Europy Środkowej ukazała się książka J. M. Renfrew obejmująca obszar Bliskiego Wschodu i Europy. Obydwie prace powstały zupełnie niezależnie od siebie (J. M. Renfrew nie cytuje żadnej pracy E. Lange) i różnią się nie tylko zasięgiem terytorialnym i chronologicznym, lecz przede wszystkim samym ujęciem zagadnienia. E. Lange napisała studium metodyczne o możliwościach wyciągania wniosków na temat rekonstrukcji środowiska przyrodniczego i gospodarki w drodze ścisłej współpracy paleobotaników z archeologami. Natomiast autorka omawianej książki przedstawia rozwój roślin uprawnych oraz użytkowanie przez człowieka do celów spożywczych szeregu roślin dziko rosnących.

We wstępie mamy zarys rozwoju badań paleobotanicznych od r. 1926 do r. 1969, przy czym jest także wzmianka o badaniach polskich. Następnie w rozdz. II autorka charakteryzuje różne formy przetrwania pozostałości paleobotanicznych: zwęglone resztki roślin (z obliczeniem rozmiarów ziaren zbóż w stosunku do ziaren niezwęglonych), inne formy przetrwania w ziemi i wodzie, wreszcie tzw. ziarna „zmumifikowane” w grobowcach egipskich. W rozdz. III obszerniej omówiony został problem próbek i ich interpretacji. Jedynie w tych przypadkach, gdy dysponujemy większą ilością próbek z różnych stanowisk tego samego regionu w dłuższym okresie, można odtworzyć rozwój uprawy danych gatunków zbóż. Tak właśnie ma się sprawa dla obszaru Tesalii w okresach neolitu i brązu, co pozwoliło autorce opracować tabelkę występowania pszenicy, jęczmienia, grochu, bobu i soczewicy od wczesnego neolitu do późnego brązu, jednakże z lukami dla środkowego neolitu i wczesnego oraz środkowego brązu.

W dalszych rozdziałach (od VI do IX) przedstawiony został rozwój organiczny podstawowych gatunków zbóż: pszenicy, jęczmienia, żyta, owsa i prosa przy uwzględnieniu warunków klimatycznych i glebowych. Wywody swoje opiera autorka na bardzo obszernej literaturze i podbudowuje je licznymi zestawieniami tabelarycznymi oraz rycinami. Przy pszenicy przytacza też odmianę polską (*Triticum polonicum* L.). Przy prosie wzmiankuje (za pośrednictwem obcej literatury) znaleziska polskie. Natomiast sama historia rozwoju upraw została potraktowana bardzo pobieżnie, i to do tego stopnia, że np. przy owsie w ogóle nie ma wzmianki o Celtach, którzy byli przecież głównymi producentami tego zboża w Europie i przekazali jego uprawę innym ludom.

Z kolei w rozdziałach X—XIII omówiony został rozwój roślin strączkowych: bobu celtyckiego, grochu i soczewicy. Rozdział XIV obejmuje różne rodzaje jarzyn, a rozdział XV — len. Następne rozdziały dotyczą owoców roślin hodowlanych i dzikich, orzechów, narkotyków uzyskiwanych z maku i konopi, wreszcie jadalnych owoców drzew leśnych. Osobno (rozd. XX) rozpatruje autorka wartości odżywcze roślin i głównych produktów, zwłaszcza chleba. W ostatnim rozdz. XXI przedstawia wnioski na temat początków i rozwoju rolnictwa na Bliskim Wschodzie i jego rozszerzania się na Europę.

Na końcu książki mamy wykaz cytowanej literatury, w którym znalazła się tylko jedna praca polska, dotycząca zresztą neolitu (M. Klichowska, *Odciski roślinne na neolitycznej ceramice ze stanowiska nr 3 w Rybitwach, pow. Inowrocław*, Spraw. Arch., t. XXI: 1969), a więc nie dająca obrazu znalezisk polskich z różnych epok. Pracę zamyka słowniczek ważniejszych terminów botanicznych oraz indeks.

Wartość omawianej książki polega przede wszystkim na przedstawieniu obszernej problematyki, która została pogłębiona głównie dla zagadnień i regionów, będących przedmiotem badawczych zainteresowań autorki (np. Tesalia, Bułgaria). Obszary Europy Środkowej i Wschodniej potraktowane są dość pobieżnie.